



MINISTRI KÄSKKIRI

Tallinn

05.02.2023 nr 38

Ohvrikoha Hiis kultuurimälestiseks tunnistamine

Käskkiri antakse muinsuskaitseaduse (edaspidi *MuKS*) § 14 lõike 1 ja § 19 lõike 1 alusel ja arvestades sama paragrahvi lõiget 2.

- 1. Tunnistan kultuurimälestiseks ohvrikoha mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“ ja nimetusega ohvrikoht Hiis (asukoht Lääne-Viru maakond, Viru-Nigula vald, Varudi küla, Kunda metskond 39, KÜ 90202:001:0214).**
- 2. Kehtestan mälestise piiri vastavalt kaardile käskkirja lisas 1.**
- 3. Kehtestan mälestise kaitsevööndi vastavalt kaardile käskkirja lisas 2. Kaitsevööndi eesmärk on tagada kinnismälestise säilimine sobivas ja toetavas keskkonnas.**

Muinsuskaitseametil teha käskkiri teatavaks menetlusosalistele ning kanda mälestise ja kaitsevööndi andmed kultuurimälestiste registrisse ja Maa-ameti kaardile.

Käskkirja on võimalik vaidlustada 30 päeva jooksul käskkirja avalikult teatavaks tegemisest Riigi Teatajas, esitades kaebuse halduskohtusse halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud korras.

Vastavus riikliku kaitse eeldusele ja kaitse alla võtmise põhjendus

Ohvrikoht Hiis asub Lääne-Viru maakonnas Viru-Nigula vallas Varudi külas, katastriüksusel Kunda metskond 39 (KÜ 90202:001:0214) kokku 1,37 ha suurusel alal. Ohvrikoht paikneb soosse ulatuval piklikul kõrgendikul, mis on põhjast, idast ja läänest ümbritsetud märgalaga. Ohvrikohas kasvab täiskasvanud segamets ja paik on hiljutisest inimtegevusest mõjutamata.

Eesti looduslikke pühapaiku mainitakse kroonikates esimest korda juba 13. sajandil. Nendes kirjeldatakse kivide, puude ja teiste loodusobjektide austamist ning paikadega seotud ohverdamist – läbiv on pühaduse motiiv ja keeld paika rikkuda. Oletatavasti ulatuvad mõned Põhja-Eesti hiiekohad tagasi kuni eelrooma rauaaega (500 eKr – 50 pKr), kuid samas on looduslikke pühapaiku, mille kasutus võis saada alguse alles 19. sajandil. Igal juhul saab väita, et looduslike pühapaikade traditsioon esindab eelkristlikku arusaama, mille puhul nähti loodust hingestatult ja peeti loodusobjekte pühaks.

Looduslikud pühapaigad on olulised piirkondliku identiteedi hoidjad ja samal ajal kogu Eesti rahvusliku identiteedi osa ärkamisajast kuni tänapäevani. Ajaloolised looduslikud pühapaigad on

komplekssed muistised, mis sisaldavad nii materiaalse kui ka vaimse kultuuripärandi elemente. Vaimse kultuuripärandi moodustavad looduslike pühapaikade rahvapärinus, milles kajastuvad traditsioonilised uskumused ja rituaalsed käitumispraktikad. Pärimuse materiaalne ilming on pühapaikadega seotud inimtekkelised elemendid ning rituaalideks kasutatud loodusobjektid. Materiaalse kultuuripärandi üheks osaks võib lugeda ka pühaks peetud maastikuobjektidega seotud looduseskeskkonda.

Ohvrikoht Hiis võeti esimest korda riikliku kaitse alla 1920. aastatel numbriga 1-1242 ja nimetusega „Hiiekoht „Suur- ja väike hiis““. 1964. aastal lisati hiiekoht riikliku kaitse nimekirja: „nr 1491, Viru-Nigula külanõukogu, Ohverdamiskoht, II aastatuhat“. Teadmata põhjusel ei lisatud hiiekohta 1990. aastatel uute kaitsealuste mälestiste määrusesse, mistõttu paiga juriidiline kaitse lõppes.

MuKS-i § 10 lõike 1 kohaselt on riikliku kaitse alla võtmise eeldus, et kultuuriväärtusega asi või maa-ala esindab Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa, millel on teaduslik, ajalooline, kunstiline või muu kultuuriväärtus.

Riikliku kaitse eelduse hindamisel lähtutakse kultuuriministri 15.05.2019 määruses nr 23 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ sätestatud kriteeriumitest.

Vastavus riikliku kaitse üldistele kriteeriumitele

Selektiivsus – ohvrikoht Hiis on esinduslik näide Eesti kultuuritraditsioonist, kus peeti pühaks erinevaid loodusobjekte. Paljud Eesti looduslikud pühapaigad ei ole tänapäevani säilinud või on nende kohta käiv pärimuslik andmestik liiga üldsõnaline, et paiku üles leida. Ohvrikoht Hiis on tänapäevani säilinud ja konkreetsetes füüsilises keskkonnas tuvastatav pühaks peetud kõrgendik rabas. See on kohalike inimeste seas tuntud ja hoitud, lisaks on paiga kohta säilinud suuline rahvapärinus. Sellest lähtudes on ohvrikoht ajaloolise Virumaa looduslike pühapaikade inventuuri tulemuste analüüsi põhjal esinduslik pühapaik.

Originaalsubstantsi säilivus – ohvrikoht Hiis on säilinud poolsaarena rabasse ulatuval kõrgemal alal koos loodusliku keskkonnaga. Pärimuse põhjal tuvastati minevikus piirkonnas kaks kõrvuti asetsevat hiiepaika – Suur hiis ja Väike hiis – mis eristusid ümbritsevast soolast natuke kõrgemate aladena. Tänapäeval ei ole võimalik neid hiiekohti enam üksteisest looduses eristada ja mälestis hõlmab mõlemat hiiekohta. Pärimuses kirjeldatakse hiiekohtades kasvavat metsa. Sõltumata, et mets on aja jooksul loodusliku uuenemise teel muutunud, võib praegu hiiekohas kasvavaid puid seostada pärimuses kirjeldatava metsaga.

Tehniline seisukord – ohvrikoht on heas seisukorras. Piirkonnas ei ole jälgi varasemast ega hiljutisest inimtegevusest – näiteks metsaraiest, kaevetöödest, prügist. Ohvrikohta on endiselt võimalik tavandist või muudest pärandi väärtusest lähtuvatest eesmärkidest kasutada. Pühapaiga säilimisele on kaasa aidanud asjaolu, et paik oli enne 1990. aastaid riikliku kaitse all. Hiiekohta ümbritsevat Varudi sood on aja jooksul kuivendatud ning hiiekohast ligi pool kilomeetrit põhjas asub Varudi turbatootmisala, mistõttu on raba veetase viimase sajandi jooksul alanenud ning endisel lagedal soolal on osaliselt hakanud kasvama mets. Ohvrikoha veerežiimi on mõjutanud ka hiieala lõunaserva lähedusest mööduv nõukogude ajal kaevatud kraav. Veetaseme alanemise tõttu ei ole looduses enam eristatavad Suur hiis ja Väike hiis. Samuti on kinni kasvanud kunagised vaated lagedalt rabaalalt metsasele ohvrikohale. Varudi raba kuivendamise ja kaevandamise mõju on piirkonna keskkonnale olnud pikaajaline ja laiaulatuslik, aga tegemist on pööratava nähtusega ja viimasel ajal on mitmetel sarnase saatusega märgaladel toimunud soode taastamise projektid.

Vastavus ajaloolise loodusliku pühapaiga kriteeriumitele

Vanus – ohvrikohta Hiis pühaks pidav pärimus ja seonduv paiga rituaalne kasutamine viib tagasi vähemalt 19. sajandisse. Seda tõendab 1881. aasta mõisakaart, kus soosaar on tähistatud nimega „Ije saar“. Tõenäoliselt ulatub ohvrikoha pühapaigana kasutamine palju kaugemasse minevikku.

Kirjaliku ja/või pärimusliku teabe olemasolu – vanim arhiiviallikas ohvrikoha kohta on 1881. aasta mõisakaart, kus soosaar on tähistatud nimega „Ije saar“ ja Varudi raba nimetus on „Ije saare raba“. Ohvrikoha kohta on arhiivides säilinud üheksa pärimusteadet, mis kirjeldavad kahte kõrvuti paiknevat hiit ja kajastavad paiga pühadust. Täiendava kultuuriloolise kihistusena nimetatakse piirkonda ka pelgupaigaks. Rahvapärimates esitatud detailid ühtivad looduses tuvastavate pinnavormidega. Täiendavalt on ohvrikohta ja selle pärimust kajastatud mitmetes trükistes.

Pärimuse või tavade järjepidevus – 2021. aasta paikvaatluse käigus räägiti kohaliku elanikuga, kes oli hiiekohast teadlik ja oskas teed pühapaigani juhatada. Seega on ohvrikohaga seotud teadmised säilinud tänapäevani. Ohvripaik on uurijate ja koduloo huviliste seas tuntud ka laiemalt – seda tõendavad mitmed trükised, kus on hiiekohta kirjeldatud. Paigas ei tuvastatud visuaalseid tõendeid (nt piirkonda jäetud ande) ohvrikoha kasutamisest loodusliku pühapaigana tänapäeval. Samas ei pruugi loodusliku pühapaiga tavandist lähtuv kasutus piirkonda visuaalseid jälgi jätta.

Ohvrikoht Hiis on tähelepanuväärne paik, mille kohta on säilinud kohapärimus, mis kirjeldab kahte kõrvuti paiknevat hiiekohta ja piirkonna pühadust. Eelnevat arvestades on ohvrikoht ajalooliste rituaalsete praktikate uurimisel oluline teadusliku informatsiooni allikas ning väärtuslik pärandmaastiku kihistus. Varudi soos asuv ohvrikoht vastab riikliku kaitse eeldusele, sh nii riikliku kaitse üldistele kui ka ajaloolise loodusliku pühapaiga kriteeriumitele, ning esindab Eesti kultuuripärandi väärtuslikumat osa. Eeltoodule tuginedes on põhjendatud tunnistada ohvrikoht kultuurimälestiseks liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“.

Mälestise piir

Ohvrikoht on maa-alaline objekt, millele on MuKS-i § 19 lõike 2 punkti 1 kohaselt vaja kehtestada piir.

Ohvrikoha Hiis mälestise ala suurus on 1,37 ha. Mälestise piiri määramisel on arvestatud kohapärimust ja ajaloolisi allikaid ning paiga looduslikke olusid, sh nii pinnavormi reljeefi ulatust kui ka poolsaarega seonduva kõrgema puistu tänapäevast ja ajaloolist piiri. Nii säilinud arhiiviallikad kui ka ajaloolised kaardid näitavad üheselt, et hiiekohad asusid piirkonnas eristuva soosse ulatuval poolsaarel. Samuti on mälestise ala ulatusel arvestatud asjaolu, et see hõlmaks mõlemat kunagi üksteisest eristunud hiiekohta.

Kaitsevöönd

MuKS-i § 14 lõike 1 kohaselt võib kinnismälestise kaitseks kehtestada kaitsevööndi, kaaludes selle vajadust ja ulatust kaitsevööndi eesmärkidest lähtudes.

Kaitsevöönd kehtestatakse eesmärgiga tagada kinnismälestise säilimine sobivas ja toetavas keskkonnas. Ohvrikoht Hiis asub poolsaarel, mis põhjast, idast ja läänest eristub selgelt ümbritsevast Varudi soost. Kaitsevööndi laiuseks määratakse 100 meetrit mälestise piirist ja see ümbritseb terviklikult kogu mälestise ala. 100 meetri laiune kaitsevöönd aitab ära hoida võimalikke kraavitusi ohvrikoha läbiümbruses, mis avaldaks otsest mõju mälestise ala veerežiimile ja seeläbi piirkonna looduslikule keskkonnale. Kraavitamise tagajärjel ei oleks soosaarel paiknevat ohvrikohta võimalik seda ümbritsevast alast eristada. Samuti on oluline, et kaitsevööndi alasse ulatuvate juba olemasolevate kraavidena seonduvate võimalike kaevetööde korral esitataks Muinsuskaitseametile teatis. Kaitsevööndi kehtestamine annab Muinsuskaitseametile ka võimaluse kaasa rääkida võimaliku turbakaevandamise ala laiendamises mälestise lähiümbruses. Sellest lähtudes kehtestatakse kaitsevöönd 7,87 ha suurusel alal.

Kaitsevöönd hõlmab Eesti riigile kuuluvat katastriüksust: Lääne-Viru maakond, Viru-Nigula vald, Varudi küla, Kunda metskond 39 (KÜ 90202:001:0214), ning eraomandis olevat katastriüksust: Lääne-Viru maakond, Rakvere vald, Varudi-Altküla, Heina (KÜ 77002:002:0007).

Mälestisel ja selle kaitsevööndis kehtivad piirangud ja leevendused

Ohvrikoha Hiis alal ja selle kaitsevööndis asuvad erinevad kitsendusi põhjustavad objektid: Varudi maardla (M258); mitmed III kategooria kaitsealused liigid ning maaparandussüsteemi maa-ala VARUDI I (1107290020040003). Ehkki mälestise ala ja selle kaitsevööndi piirkonda on mõjutanud kuivendamine, ei ole see hiiekohta pöördumatult kahjustanud. Maa-ala muinsuskaitse alla võtmine ei muuda piirkonnas väljakujunenud olukorda.

Ajaloolise loodusliku pühapaiga alal kehtivad mälestise säilimise tagamise nõuded. MuKS-i § 33 lõike 1 alusel peab igaüks hoiduma tegevustest, mis võib mälestist ohustada, rikkuda või selle hävitada. MuKS-i § 36 lõike 1 punktid 1 ja 2 näevad ette, et mälestise omanik või valdaja peab viivitamata Muinsuskaitseametit teavitama mälestist kahjustada võivast ohust, kahjustumisest või hävimisest ning mälestise tahtevastasest üleminekust.

MuKS-i §-de 52 ja 58 alusel on ajaloolise loodusliku pühapaiga alas ja selle kaitsevööndis kooskõlastamise ja tööde tegemise loa- või teatise kohustuslikud tegevused kinnistu piiride ja maa sihtotstarbe muutmine, ehitamine, kõrghaljastuse rajamine, raie-, kaeve-, haljastus- ja pinnase teisaldamise ja juurdeveoga seotud tööd ning maapinna ettevalmistamine metsaseaduse mõistes. MuKS-i § 19 lõike 1 punkti 4 kohaselt märgitakse mälestiseks tunnistamise käskkirjas leevendused MuKS-i § 52 lõigetes 1–3 ja § 62 lõikes 1 sätestatud tööde tegemise loakohustusest ning § 58 lõigetes 1–3 ja §-s 66 sätestatud kooskõlastamise või teavitamise kohustusest, kui neid tehakse.

Ohvrikoha Hiis mälestise alal ja kaitsevööndis ei ole asjakohane eelnimetatud töödele leevendusi teha, sest loakohustuslikud või kooskõlastamise ja teavitamise kohustuslikud tegevused mõjutavad vahetult ajaloolise loodusliku pühapaiga kui mälestise seisundit ja säilimist, mistõttu on iga kord vaja kaaluda kavandatud tööde lubatavust, seades vajaduse korral lisatingimusi kultuuriväärtuse säilimise tagamiseks. Muinsuskaitseamet otsustab tööde loa andmise igal üksikul juhul eraldi, arvestades konkreetse ajaloolise loodusliku pühapaiga maastikusituatsiooni ja eripära. MuKS-i § 54 lõike 4 punkti 2 alusel keeldub Muinsuskaitseamet tööde tegemise loa andmisest, kui kavandatav töö võib kahjustada mälestise või selle osa säilimist või seisundit.

Käskkirjas käsitletud maa-ala riikliku kaitse alla võtmine tagab ohvrikoha säilimise tulevikus, sh võimaldab paigaga seotud tavade ja suulise pärimuse jätkumise põlvest põlve. Seejuures on säilimise eeldus võimalikult vähene inimõju, mille all ei peeta silmas tavandist lähtuvat kasutamist, mis on kultuuriväärtusi säilitav, vaid loodusliku pühapaiga hoidmist sellisena nagu see on kujunenud looduslike protsesside ja tavandist lähtuva inimõju tulemusena.

Kultuurimälestiseks tunnistamise asjaolud ja menetluse läbiviimine

18.06.2019 tegi Muinsuskaitseametit nõustav ajalooliste looduslike pühapaikade eksperdinõukogu ettepaneku algatada ohvrikivi kaitse alla võtmise menetlus.

06.08.2021 küsis Muinsuskaitseamet ohvrikoha kultuurimälestiseks tunnistamise menetluse algatamise kohta arvamust mälestise ala katastriüksuse valdajalt Riigimetsa Majandamise Keskuselt, kaitsevööndisse jääva katastriüksuse omanikult ning Viru-Nigula ja Rakvere Vallavalitsuselt. Menetlusosalised arvamust ei avaldanud.

10.08.2021 inventeerisid Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade nõunik Pikne Kama ja arheoloogia nõunik Liivi Varul hiiekohta. Välitööde käigus koguti ohvrikoha kohta teavet kohalikult elanikult, hinnati ohvrikoha looduslikku seisundit ja mälestise potentsiaalse ala ulatust looduses.

2021. aasta välitööde põhjal koostas Muinsuskaitseamet ohvrikoha Hiis ning selle läheduses paikneva ohvrikivi Suurkivi/Hiiekivi kultuuriväärtuste väljaselgitamiseks eksperdihinnangu. Hinnangus tehti ettepanek võtta ohvrikoht kultuurimälestisena riikliku kaitse alla mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“, sest ohvrikoht on olulise inimõjuta rituaalse tegevusega seotud maa-ala ning väärtuslik kohaliku identiteedi kandja ja Eestis säilinud ohvripaikade esinduslik näide.

Võttes arvesse, et ohvrikoht vastab nii riikliku kaitse üldistele kui ka ajaloolise loodusliku pühapaiga mälestise liigi kriteeriumitele, otsustas Muinsuskaitseamet algatada 01.09.2022 ohvrikoha kultuurimälestiseks tunnistamise menetluse.

13.10.2022 saatis Muinsuskaitseamet ohvrikoha kultuurimälestiseks tunnistamise eelnõu tutvumiseks ja arvamuse avaldamiseks maa-ala piiresse jääva kinnisasja valdajale Riigimetsa Majandamise Keskusele, eraomanikule, Viru-Nigula Vallavalitsusele ja Rakvere Vallavalitsusele. 19.10.2022 andis Viru-Nigula Vallavalitsus teada, et nende hinnangul on kultuurimälestiseks tunnistamine põhjendatud koos kaitsevööndi määramisega, et säiliks mälestise asukoht sobivas ja toetavas keskkonnas.

Arvestades ohvrikoha Hiis säilivust ja paigaga seotud pühadust kajastava pärimuse olemasolu, on põhjendatud tunnistada ohvrikoht loodusliku pühapaiga kaitseks kultuurimälestiseks mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“.

Muinsuskaitse Nõukogu vaatas eksperdihinnangu 10.01.2023 koosolekul läbi, nõustus ettepanekuga ja tegi kultuuriministrile ettepaneku tunnistada ohvrikoht Hiis kultuurimälestiseks.

(allkirjastatud digitaalselt)

Piret Hartman